Стојан Ђорђић

ПОЛИФОНИЈА ЗНАНИХ И НЕЗНАНИХ ГЛАСОВА У ”ЛАЈКОВАЧКОЈ ПРУЗИ” Р. Б. МАРКОВИЋА

Као што је некада Андрић употребио полустих из народне песме за наслов свога романа о граду у којем је одрастао, тако и Р. Бели Марковић. за наслов свога романа о колубарском граду у којем живи, узима део познатог стиха о лајковачкој прузи. Тако пруга, којом је Лајковац ушао у народну песму, стиже у наслов Марковићевог романа као траг усмене традиције. И док је Андрић, позивајући се непрестано на вишеградске легенде и приче и уметнички их тумачећи и транспонујући, исприповедао вишевековну хронику касабе и моста на Дрини, дотле Марковић своје виђење прошлости колубарског града и његове легендарне пруге не износи као њихов хроничар и историчар, још мање као казивач и тумач усмених легенди и песама. Насловом преузетим из народне усмене традиције Марковић означава тему а не свој наративни поступак у којем, ако и има фолклорног призвука, он је само позајмљена маска иза које се појављује један врло модеран и врло сложен приповедни дискурс несумњиве самосвојности и велике уметничке снаге.

Ни хроника, ни историјски роман

А колико се Марковић држи историје и њених мерила, а и саме фактографије, види се по томе што у *Лајковачкој прузи* готово де се не помињу датуми, догађаји или личности, значајни за време и простор о којем је реч. Нема у роману ни основних података о изградњи пруге, а

не прича се много ни о важнијим историјским догађајима у Србији или Европи у то време. Само спорадично помене се неки историјски догађај, понека личност, или се, што је чешћи случај, начини алузија на њих. На једном месту се само наводе неке деценије као ознака временске перспективе у роману и то нимало хроничарски или историчарски, но баш у епски наглашеној интонацији: ”Ево девет пута по десет година откако се лајковачка пруга просукала колубарском долином, возови свако мало пролазе...”

У *Лајковачкој ūрузи* историја се не призива баш много, а и та оскудна евокација историје дата је у неодређеној временској перспективи. Донекле видљива на општем плану и распореду главних догађаја, она се сасвим губи у ономе што је окосница сваке поуздане временске пројекције, а то је доследан хронолошки распоред свих описаних догађаја. Уместо по редоследу догађања, или бар ретроспективно, Марковић распоређује догађаје на разне начине, било по тематској или некој другој сродности и тако меша временске планове, прошлост и садашњост, обликујући отворену временску перспективу, без устаљених и поузданих димензија и размера, колико дефинисану и сегментирану, толико и неодређену и неухватљиву, рекло би се, онако како се време указује у садашњости, с једне стране, а с друге је обликује као затамњену и фрагментаризовану, онако како се време указује у реконструкцији прошлости. У тако сложеној временској перспективи, артикулисаној у испресецаним, изукрштаним и изломљеним погледима у прошлост, време губи димензије равномерности и континуираности и претвара се у нешто сасвим друго, што уопште не подлеже димензионирању и схематизовању, нити омогућује потпуно обухватање егзистенције и њено ”хватање” у било коју мрежу памћења и приповедања. Време се раствара, размиче и расипа у бескрајну празнину, пропуштајући егзистенцију да тоне и пропада у његов бескрај, бескрај хаоса и ништавила.

И нигде то није тако очигледно као у случају тек минулог времена и тек минуле егзистенције, то јест оног времена и оних догађаја који су на прелазу из садашњости у прошлост, из постојања у непостајање, односно за степеницу даље, из сећања у заборав. Марковићева литерарна евокација прошлости није само евокација негдашњих прилика, значајних и мање значајних догађаја и збивања, људи и њихових судбина, да би се видели какви су били некада, живели и умирали, не то, већ сложенија уметничка интерпретација, доиста, врло живописна, скоро живописнија од многе перцепције и доживљаја садашњости, једна посебна пројекција минулог доба и људи у њему, али не како живе и опстају у времену и у историји, већ како, без обзира на то ко су и шта раде, нестају у мутној реци времена и заборава. То није оживљена и враћена негдашња егзистенција, но она донедавна,

која је минула и све више нестаје с хоризонта садашњости и постојања. Приповедање у *Лајковачкој прузи* не враћа минуло доба и минулу егзистенцију, нити слику, атмосферу или доживљај њих самих, но дочарава слику, атмосферу и доживљај њихове минулости и нестајања.

Уметничка артикулација маловремености и пролазности егзистенције.

Марковићев уметнички поступак евокације прошлости није једноставан управо зато што подразумева уметнички функционалну конкретизацију временске перспективе. Никако му не одговара уклањање временске дистанце и "враћање" у прошлост, које пружа историјски роман, а које, ако и није скроз конвенционално, изгледа једнострано и одвећ лагодно. Да би се у уметничкој слици света убедљиво артикулисала та подложност егзистенције времену, писац прибегава пажљивим подешавањима временске димензије, нелагодним урањањем у дубину минулог времена и негдашње егзистенције и то увек са, за то неопходном, списатељском боцом кисеоника садашње егзистенције.

Пошто је хронолошку перспективу заменио флуидним спојем времена прошлог са садашњим и садашњег са прошлим, пошто је изоставио чврсте елементе романескне нарације, фабулу као чврсту подлогу реконструкције историјских збивања, па и њене јунаке, као ликове учесника тих збивања, Марковић отпочиње своју слободну, више имагинарну него реалну, више резигнирану и ироничну него објективну, а уз све то још и фрагментарну и врло дивергентну литерарну пројекцију, своју романескну фантазију о прузи и Лајковцу.

Ту је и још један поступак истурања уметничке форме испред предмета приче, поступак метапоетичке релативизације нарације. Роман је обликован у форми бирања и коментарисања "грађе", односно читања и препричавања некаквих "нота" и других прилога о прузи. Романескна форма је заснована на нешто измењеној конвенцији пронађеног и приређеног рукописа, то јест, не само приређеног, но и прерађеног и допуњеног. А у улози приређивача, односно "писца" романа, јавља се мними лајковачки литерата из саме имагинарне стварности, који се зове баш као и аутор *Лајковачке пруге,* наиме, Р. Б. Марковић, а који је "множио *ноте* и канио се да напише *један* роман". Темом призвана форма хронике добија сасвим оптворену, скоро, неизвесну форму романа у настајању, који се тек склапа од разних белешки и сличних извора и приређивачевих коментара.Тако се ствара утисак да се романескна структура остварује тек током читања, управо пред читаоцем који "хронику" негдашње пруге, добија

присуствујући стварању романа од избора и коначне обраде елемената те ”хронике”. Структура која настаје није ни хроника, ни историјски роман.

Поетичко-полемички интермецо

Осим што се одриче поуздане хронологије, подробне историје и главних њених правила и мерила, Марковић се одриче, дакле, форме историјског романа као облика памћења минулих збивања и лишава се традиционалних елемената и упоришта романескне нарације: осмишљене фабуле, потпуних описа и објашњења, извајаних ликова итд. и даје маха некаквој, час слободној или тек ћудљивој, час горкој и непреболној или бар шаљивој речи о ономе што се збило и збива у животу. Опраштање од традиционалног романа почиње одмах после пролога и потрајаће кроз четири кратка поглавља која заједнички чине мали интермецо поетичко-полемичких отпоздрава онима који каскају у уским стазама старинске нарације: отпоздрава - боље рећи, исправки, напомена, објашњења и подсећања на то: да лајковачка пруга није пошла ни уз Кулубару, нити низ њу, већ ”за једним жутим лептиром, следећи лакомисленост његовог свадбеног лета, али је лептир убрзо ухваћен у мрежу и натакнут на сјајну чиоду”; да се пруга пре него у нацртима ”инжинира” или у одлукама и наредбама власти појавила и у предсказањима разних видилаца кроз капије будућих времена; да је ”мирно и резигнирано, једнолично и шаблонски пруга се просукала Колубаром и кроз животе и оних који о њој ни сањали нису”

Пролог митско-епске интонације

Роман *Лајковачка пруга* почиње прологом који нас преноси у време пре пруге али је већ и тај пролог написан тако да не најављује само оно што ће се описивати, већ више начин приповедања. Нема у прологу конвенционалних ознака ни временске, ни наративне перспективе, ни једне једине уводне речи, никаквих података, већ без икаквог објашњења или одређења, без ичијег посредовања, нижу се кратки коментари, укупно четрдесет изјава анонимних мештана поводом вести о градњи пруге кроз њихов крај, њихову Колубару. Уместо на говор фактографије, хронике или историје, приповедање се ослања на говор појединачних гласова, односно, кратких исказа. То као да и није нарација, већ њен рудимент, који се остварује мање у наративној, а више у драмској инсценацији, и то без кулиса, без икаквог залеђа, аветињски празној. То није сцена ни историје, ни приче, већ неосветљен, неомеђен и ничим одређен простор, пуст и потпуно таман. Непрозирна и свеиспуњавајућа тама времена у којој,

један за другим, одзвањају изјаве незнаних. Свеколико постојање једног места и доба свело се на звук речи, њихове једине трагове.

Сваки од тих четрдесет исказа другачији је, било по емоцији у којој је изговорен, било по саопштеној оцени или поруци, али сваки је речит са своје непосредности која је толика да сваки исказ звучи као неопозив, беспоговоран и издвојен. Па иако у прологу нема ни једног имена, нити се зна било шта друго о тим исказима, ипак сваки исказ, мада се односи на пругу, открива пре свега онога ко га изговара и то скоро сасвим, и као човека и као животну судбину. То није четрдесет оваквих или онаквих исказа о прузи, мање или више занимљивих, тачних или произвољних, већ четрдесет живих људских гласова, односно, појединачних карактера и судбина.

На почетку *Лајковачке пруге*, у необичном митско-епски интонираном прологу, помало аветињском, помало злокобном као у античкој драми, четрдесет гласова, обележених ничим другим до печатом појединачне животне истине, уводи читаоце у романескну хронику једног места, које свој излазак из анонимности и сивила дугује једном нетраженом, можда и несањаном, али свакако великом поклону судбине - прузи. Има их четрдесет, а могло би да их буде и мање и више, или, можда, неких других четрдесет. Није важан број тих гласова, важно је да се они у прологу романа чују, наравно, не у извесном броју и анонимном мноштву, већ у својој посебности и разноликости, јер Марковићев роман је прича за све гласове што се могу чути, која и кад се заврши није затворена, већ остаје довољно отворена за неки нови глас, укључујући и читаочев.

Полифонија гласова, наратора и ликова

Ни у следећим поглављима романа реч неће добити традиционални свевидећи наратор већ јунаци описаних збивања, неколико њих, неки више, неки мање, а сваки са хроничарским поривом и не без извесног или бар "мнимог" списатељског умећа. Своје литерарно виђење девет деценија лајковачке пруге Бели Марковић је обликовао у форми отворене и полифонијске романескне структуре само што се она не остварује у некој претераној полемичности супротстављених хроничара, већ у мноштву нараторских гласова, и знаних и незнаних, који се јављају појединачно и одзвањају заједно, у полифонијској дијалогичности и повезаности, у оркестрацији и инсценацији распршеног приповедања, у којем има довољно места за све њих, са свим њиховим ћудљивостима и егзистенцијалним искуствима.

По питорескности и егземпларности за ликовима-нараторима не заостају ни сви остали ликови, то јест, они о којима ликови-наратори

говоре или их тек помињу. Разноврсност нараторских гласова и не мања разноврсност свих осталих ликова чини наративну структуру отвореном за свакојаке животне судбине са пруге и око ње, па утолико семантички веома растреситом, ако не и дивергентном, целином. Па иако су ликови романа различити, они се никад не сударају као елементи структуре, као што се и нарација, упркос мноштву и разноликости нараторских гласова, никад не расипа. Сваки лик романа је уметнички функционалан са своје животне питорескности, а сваки нараторски глас са своје семантичке пуноће. И ма колико се сви ти гласови, наратори и ликови међусобно разликовали, ипак има нешто што их повезује, по чему су они и слични, мада се то баш не види на њима, нити они сами о томе говоре, што значи да ни у роману о томе нема отворене индикације. Али се ипак може наслутити откуд онолика сумњичавост и противљење на вест о градњи пруге, или откуд толико горчине и ироничних призвука у хроничарским белешкама и другим споменима на њу и свеколика збивања. А шта друго може бити разлог томе до онај мутни и тешки талог историјског памћења и егзистенцијалног искуства које сви јунаци *Лајковачке пруге* носе дубоко у себи, као терет кога не могу да збаце са себе друкчије но управо кроз ту унисону сумњичавост, резигнацију, изругивање и одбијање сваке оптимистичке помисли и добронамерности, то неповерење у судбину и њене поклоне, та приврженост свакој црној слутњи и злокобној најави упркос сваком обећању, лепој жељи и добром исходу. Каква морају бити суморна и негативна искуства током историје да се стекне тако јак условни рефлекс на најгори исход, рефлекс какав имају јунаци Бели Марковићеве приповести о лајковачкој прузи.

Роман-фантазија

У роману у настајању, у којем нема превише историје и фактографије, а има пуно свакојаке грађе о опеваној лајковачкој прузи - разних белешки, које прибавља и прерађује његов имагинарни писац, а онда и доста прилога за биографију тога наводног писца, па делова из споменара гостујућег целата (!) написаних на кајкавском наречју, те речничких одредница из некаквог железничког буквара итд, тешко да може да буде континуиране нарације и јасне слике доба и места. Назиру се кроз распршену нарацију и Лајковац и пруга у њему, али превагу добијају свакојака сенчења, боље рећи појачања и деформисања слике стварности. У одсуству романа-хронике, шири се сама нарација у виду слободне приповедне интерпретације ”грађе” и добија своју романескну структуру - полифонијску и полиморфну. У Марковићевом роману-фантазији нарација, сама по себи романескна,

развија се из себе саме и постаје реалистички питорескна и уверљива, имагинативна и симболична, митска и иронична, епска и гротескна, резигнантна и хуморна, меланхолична и саркастична...

Гро̄теска-симбол

На Марковићевој разузданој слици и хроници опеване пруге има још и више онога о чему не сведоче ни хроничари, нити памти историја. На пример, на Марковићевој панорами Лајковца, поред железничке станице и споменика Војводи Мишићу, види се нешто досад непоменуто: ”*ш̄тацијска вешала* - једна бизарна, можда измишљена, али у сваком случају још недовољно проучена лајковачка *задужбина* ”. Та вешала су изграђена као копија ваљевских вешала. а ту је и извесни г. Харт, у ствари, гостујући џелат, мада у униформи државног службеника, а поврх свега и аутор не мање бизарног списа *Крвниковско̄ с̄поменара,* још једне у низу мнимих лајковачких хроника, како се каже у првом прилогу за биографију, под насловом ”Од Лајковца подаље”. Па иако се напомиње да на лајковачким вешалима никад нико није обешен, та вешала ипак доминирају овом романескном панорамом, наравно, као фигура наративне имагинације. Не фигура стила, већ фигура опомене. Голе и сабласне храстове греде не служе ничему осим као знак сасвим неизвесне и сведене људске судбине, која, уз оскудицу у свему, протиче под сенком губилишта. Гротескна опомена.

Енерг̄ија п̄рип̄оведне речи

Марковићева нарација није нарација дескрипције већ тензије, то јест, причом покренуте и ослобођене семантичке напетости. Марковићев роман не живи од реконструкције минулих историјских догађаја, која, уосталом, и није преовлађујући елеменат романескне структуре, али зато ту структуру оживљава, јаче него ишта друго, снага и убедљивост у њу утканих емоција и мисли, индукујући пун и непоновљив уметнички доживљај егзистенције. Енергију романа. Уметничка сугестивност романа није у напетости фабуле, разрешењу сукоба или заговарању идеја, но у енергији приповедања, заправо, снази доживљаја који нарација носи у себи и побуђује у читаоцу.

Ако се за *Лајковачку п̄руг̄у* може рећи, због теме, да је хроника пруге и градића кроз који та пруга пролази, наравно, врло необична хроника наглашене уметничке самосвојности, онда би се могло, у покушају објашњења необичности романескне интерпретације, поћи од онога што се каже за саму лајковачку пругу у поглављу *Из железничких буквара,* наиме, да се ”лајковачка, пак, пруга може узети

као једно душевно стање". И доиста, од пролога па до краја романа, све што се каже о Лајковцу и железници, о возовима и машиновођама, о Лајковчанима и иним путницима, не говори се ради тога да се они што живописније насликају, а историја места и пруге што подробније исприча или оживи, већ се причом о њима увек артикулише и известан доживљај стварности, који је, заправо, увек појачан тако да он обележава нарацију која је увек у знаку неке емоције. Сваки исказ, сваки описани призор носи на себи печат душевног стања било самих учесника у описаним збивањима, било оног ко приповеда о свему томе.

Мали трактат о великој пустоши душе - досади

Веома су различита душевна стања и емоције којима одише овај роман. На једној страни је опште расположење: атмосфера доба, амбијент места, оно што осећају сви и деле као заједнички егзистенцијални доживљај и што се не мења, но траје наткриљујући сва друга осећања и преводи их у општу помиреност "са судбином и својим бедним положајем под крилима колубарских сврака". Током нарације издваја се једно не тако јако, али свеприсутно стање које собом боји и доба и место и егзистенцију, а то је стање досаде. Њој је, као посебној теми, посвећено једно поглавље у роману, мали наративни трактат о лајковачкој досади. Досада је општи, неотклоњиви елемент у доживљају стварности, нека врста усуда који се не може избећи. Познајући је добро и осећајући је свуда, наратор је у свом трактату "разматра" на разне начине и из различитих страна, па и у немоћној иронији када закључи да је досада феномен старији од свих других , чак "старија од себе". Досада је постала општа мера постојања, мера сведена на најужи и најотужнији оквир вегетирања, у којем "живот се некако сам уређује и сви се старају да се сузе не примете."

Осим о добро познатој досади, говори се у белешкама хроничара лајковачке пруге и о гиштовима, неодредивим општим стањима душе, која се можда само умишљају, али и јављају, свуда по свету па и у амбијенту "лајковачке досаде и меланхолије уске пруге", а која могу да се огласе на разне начине, од кратког јецаја на обали реке, до осећаја "чудесне узвишености", или чак да изазову "колосално узбуђење", какво је изазвала прва појава гиштова "поготово међу Русима, који су тврдили да је гиштове по васцелој Русији изазвао неки Распућин, а после није било тешко у Русији збацити цара." Како и приличи најзагонетнијим општим стањима душе, она се не виде док не прођу, а у превеликој лајковачкој досади не могу предуго остати, већ убрзо осете "да треба отићи одавде, пошто мртав простор никад не може бити краљевство гиштова".

Разобличење душа

На другој страни су душевна стања појединаца, забран свакојаких одјека у души који се јављају у суочавању и са добом и са самим собом. И та стања преплављују описивана збивања. Наизглед, на забран личних емоција се наилази неочекивано и успут, пошто је он мимо главног усмерења нарације чија тема. наводно, нису емоције појединаца, већ историја пруге. А у ствари, управо је евоцирање емоција оно што оживљава дескрипцију негдашњих збивања на прузи и око ње. Необичност Марковићеве уметничке хронике Лајковца састоји се највише у тој евокацији, тачније речено, у артикулацији појединачних емотивних реакција. У Марковићевој прози се не мора знати чак ни име јунака, али се увек зна шта се збива у јунаковој души, шта он осећа и како мисли. Та је проза сва од људске душевности. Један од наратора у овом роману и то од оних који није и јунак збивања, већ њихов сведок и навођени хроничар, извесни Ж. Јеж, ”мусеума ваљевског кустос у пенсији”, потпуно је свестан те стране свога бележења збивања када одређује себе као ”*скромноī īреīаоца на разобличењу душа*”.

Сеīни и резиīнирани хроничар

Један други сведок и хроничар пруге и уједно романескни јунак с посебно развијеним унутарњим животом је отправник Георгијевић, којем, како сам каже, ”ноћом набрекне душа као сомун замешан пиварским квасцем”. У његовим хроничарским нотама, које су и понајбројније у ”грађи” о лајковачкој прузи и о протутњалим временима, забележени су многи догађаји, не само од отправниковог доласка у Лајковац и на пругу, већ и они пре тога, када је почела градња пруге, све до њеног краја, односно изградње барске пруге, дакле, у великом временском луку, почев од осамдесетих година деветнаестог до седамдесетих година двадесетог века, а што се у целом роману нигде не наводи тако одређено, јер би то уметничку интерпретацију одвећ обележило временски и историјски, заправо, дефинисало као литерарну реконструкцију једног одређеног сегмента наше историје, то јест, одређених збивања из прошлости једног србијанског места.

За саму романескну слику стварности још је важније то што све те Георгијевићеве ноте и нису оскудни и сувопарни хроничарски записи, већ сведочења, исписана у субјективном, дакле, емотивном тону, а повремено чак мање сведочења, а више сећања, изнета у тону сетног и резигнираног сагледавања минулог живота. Тај тон се

а кажу: иде време кад ће све теже бити да у држави нађеш места где ћеш државни барјак моћи да пободеш. Комунизам изгледа неће доћи, а кретање звезда и планета, ковитлац материје, покорност моја свему томе, возови који не стижу по реду вожње него се врзмају по бескрајности времена, беспримеран штацијски фатализам, док се притуљује душе моје жишка, све то на крилима једног лептира као да се њише. Неко просикне: Псссст и онда пукне тако да у маху све оде у ништа."

И док у стварности помало губи корак, лајковачки отправник ипак не губи у својим записима, не губи ни дах, ни доживљај, ни идеју, већ стиже да хронику пруге испише до краја и до краја је артикулише својом емоцијом и својом мишљу. Огледајући се између два огледала, онога наспрам реалности, у којем "возови плахо пристижу и туле у хладноћи плавог јутра" и оног огледала наспрам снова, великог света и лепих романа, Марковићев јунак не одустаје од тога да забележи своју истину резигнираног хроничара "Увек је било горе него што је написано." Отправник Георгијевић не одустаје од бележења збивања и својих све горчих утисака о њима, иако зна да је стварност суморнија и од најсуморнијег исказа о њој.

Мада конкретизован у веома широкој панорами догађаја, али са приличном склоношћу као највећим уопштавањима, Георгијевићев доживљај стварности проистиче из два средишња осећања: осећања узалудности минуле егзистенције и осећања безнадежне чамотиње и усамљености. За првом Георгијевићевом реченицом о "његовим" возовима који су сви већ прошли, којом се сажима непоречиво искуство о минулости властите егзистенције, долази нимало ведрији исказ којим се сажима непосредни увид о непоправљивој сведености актуелне и преостале егзистенције због несхватљиве равнодушности људи и незаинтересованости једних за друге: "Осуђен сам на усамљено умирање." - сажима Марковићев јунак свој невесели актуелни биланс. Бележећи и једно и друго осећање, Марковићев јунак осећа још и то да излаза из тог круга нема; а кад утоне у ћутање и препусти се досади, у којој се човек хтео не хтео мири са свим, овај понајчешће апострофирани хроничар лајковачке пруге окончаће своје бележење још једном сажетом реченицом, сажимањем голе истине свог укупног егзистенцијалног искуства: "У колубарској досади све је мирно, само мукло удара срце."

Лик из загробне сенке

Доживљај света у једног другог, не мање важног јунака *Лајковачке пруге,* је сведенији, заправо, и емотивно и семантички

конзистентнији, али не мање сугестиван. Реч је о инжиниру Девечерском који је, за разлику од егзистенцији окренутог отправника Георгијевића, опсеседнут понајвише смрћу. Опсесија неминовним изласком из егзистенције и коначним нестанком је његова прва и последња истина и прва и последња емоција. У поређењу с осталим јунацима романа, који бар за кратко појаве се на дневном светлу приче, Девечерски, који је један од главних јунака, ако не и главни, све време остаје у најдубљој сенци, увек у загробној тами, полуосветљен њеним бледим сјајем. Више него било шта друго Девечерског обележава тајновитост човека посвећеног смрти. ”Оно што би ваљало знати о његовом животу прекрива ћутање и на незнаном месту гроб, а и све друго тоне полако у чивитно ништавило заборава.” То је, несумљиво, најтајанственији лик у Марковићевој прози, премда је и он извајан рељефно, у преплитању његових видљивих и танатоидних особина. Као пештански инжинир, он је извијао трасу пруге и започео постављање шина. За њим је остала штура прича да је некако се ”испетљао из лајковачке пружне афере, препливао Саву и, најпосле, обешен био у Аграму...”

И кроз чивитно ништавило заборава, које Марковић и у овом случају размиче да би разастро романескно платно по мери своје епски надахнуте и необично сугестивне нарације, указује се инжиниров лик, сав у знаку смрти. На његовом портрету најпре се оцртају грашке зноја што су му оросиле лице ”кад је разабрао да колубарске тополе шуме баш како се он осећа, а он није имао само назеб, него су у њему, већ трогателно, одлегале, заупокојене молитве, па је изгледао некако помирено, саживљен са судбином *човека без поенте,* косе зачешљане уназад, без жеље да се показује и себи самом...” Затим се каже како је лајковачки књижевник Р.Б. Марковић помно се уживео у судбину инжинира Девечерског, понесен најпре ”мишљу да изваредно дадне животопис расејаног српског родољуба у неспоразуму с временом”, који је уз то ”канда пропустио све оне дивне прилике и паперјасте дане, од живота у великом свету, и ноћи у којима се сваки час рађају голуждраве жеље, да би допао у зачараност колубарског потеса, као што се неко седне у кочију до гробља, так да му *цајт прође*, и не врати се никад, никад више”.

А онда се, усред лаког књижевног швиндлераја, по узору на привлачни *пештански* роман, прича о инжиниру Девечерском отела Р. Б. Марковићу и кренула у смртоносном правцу као прича о највећој љубави с најтрагичнијим крајем: смрћу вољене, када наступа тренутак за асоцијацију на Достојевског и његову ненадмашну елипсу суочења са метафизиком смрти *(Маша лежи на столу. Да ли ћу се видети с Машом?),* тренутак кад Девечерски сву наду љубави полаже у смрт и

постаје заробљеник смрти, али и њен заљубљени аристократа и естета. Њен мистериозни јунак.

Потом ће уследити и неколико разних прича о смрти инжинира Девечерског, које су уследиле по његовом загонетном нестанку, што све, наравно, није имало никаквог утицаја на градњу пруге. ”Али драма инжинира Девечерског није више могла да лајковачку пругу избаци из свог лежишта.” Ипак, од свих тих прича предност ће добити она која је пронађено у белешкама имагинарног литерате Р. Б. Марковића . У тој верзији, инжинир Девечерски се довезао лаком кочијом под једно дрво, поред реке, у време ране јесени - то од Бога дано време да буде то што бити мора - ”дуго нешто са собом двојио пре него што је прошаптао реч-две коњу међу уши”, а онда сам окончао своје животно дело - роман сопственог ишчезнућа, дакле, без и једног поузданог сведока, без и било ког другог знака осим једне једине ситне и потресне романескне појединости о самоубиству вешањем: подрхтавања једне гране која се ”трза крупно и ситно, као да је коза одоздо брсти”. Овом упечатљивом приповедном сликом јунакова танатоидна опсесија се не разјашњава, али се снажно појачава трагичност његове судбине.

Појачавање уметничке интерпретације

Осим инжинира Девечерског, отправника Георгијевића, џелата Харта и имагинарног писца романа Р. Б. Марковића, и све друге јунакае *Лајковачке пруге* ”вреба сопствена душа”, тако да ће сви они добити своје место у нарацији, на којем укаже се и засја и жишка њихове душе.И онда кад добију само једну реченицу, та реченица ће имати неопходну меру уметничке сугестивности, то јест списатељске ћудљивости и инвентивности, која не одустаје, већ иде до краја, до коначне артикулације стања душе. У роману у којем је свака реченица, односно сваки исказ, посебан уметнички доживљај и то прилично појачан, слика света није само деформисана, већ и распршена и у тој распршености несмањено сугестивна.

Реквијемски епилог

У роману *Лајковачка пруга* Марковићева нарација је ћудљивија него у његовим ранијим делима, али и сложенија. Уметничка интерпретација стварности се артикулише у нарацији наглашене емотивности и сетне медитативности, што је све води ка распршености слике света и семантичкој вишезначности. Превагу у уметничкој структури добијају главни њени елементи који се сливају у јединствен доживљај минулости егзистенције.

Ако је тај доживљај у прологу заклоњен нескривеном сумњичавошћу у све што судбина у лицу историје доноси и непоправљивом неверицом у оптимистички развој догађаја, он се током романа све више потврђује и јача, а у епилогу се засвођује још снажнијим доживљајем неминовности нестанка и највећих човекових постигнућа и упоришта, како су лајковачку пругу доживљавали њени хроничари и протумачили њено потоње укидање. Тако ће на крају овог романа и сама лајковачка пруга нестати с лица земље, према тумачењу тих хроничара, мада ће неки од њих поменути успут и нову пругу. Управо занемаривањем тог податка о новој прузи, прича о лајковачкој прузи дефинитивно излази из хроничарске равни и добија наглашену симболичку димензију. Епилог романа почиње једноставном објавом нестанка пруге. ”Нема више лајковачке пруге”, а у наставку се не говори ни како, ни зашто је до тога дошло, већ се развија уметничка интерпретација више у духу потискивања фактографије и појачавања уметничке интерпретације, то јест, онога што је у њој најсугестивније а то је доживљај резигнације над нестанком пруге која је симбол свеколике егзистенције и појединца и народа.

Као у полифонијском прологу, тако ће и у епилогу, на самом крају *Лајковачке пруге* чути се, у наизглед механичком низању, а у ствари у контрапункту, само појединачни анонимни гласови--коментари, али не више као протестне изјаве сумњичавих појединаца који негодују због најављене и стране им новотарије. И овога пута ти коментари су необични и врло живописни, али и речити управо због тога што, слично као и у прологу, из сваког од тих коментара избија, пре свега, осећање оних који говоре, овога пута осећање превеликог губитка због нестанка њихове пруге. Злокобне слутње, засноване на негативном историјском искуству мада нигде отвпорено непоменутом, испуњавају се на неочекиван начин, губитком баш онога што је људима прирасло срцу - негдашњег живота на прузи. Своје осећање жаљења за пругом сваки од епилошких гласова-ликова изражава на свој начин, износећи своју истину, своју најупечатљивију појединост. Али је основни доживљај неподељен, јер сви они жале за пругом онако као што се жали нешто веома блиско, што је доскора постојало и напречац нестало, хиром више силе.Ти завршни гласови романа одзвањају у чудном халуцинантном сазвучју некада тако моћних звукова, најпре као тутњава са пруге, као звучни траг воза који је нестао из видног поља, док у ваздуху и даље се чују његови тешки точкови у заглушној тутњави, која кад престане оставља све усред посвемашње празнине, без и једног звука и најмањег одјека - у потпуном муку. А сви ти гласови, сваки са по једном призваном успоменом, нису тек гласови сећања, већ тихог помена негдашљој прузи и минулом добу.

Имагинарни споменик

Али сасвим доследно ћудљивом надахнућу и распршеној нарацији, међу тим епилошким гласовима тужног и успореног реквијемког тона и ритма чује се и понеки који се опире општем утиску о незадрживом нестајању свега па и пруге и евоцира нешто друкчију успомену на пругу, у ствари, не тужну успомену, већ баш лепу завршну слику, која по логици митско-симболичког контраста појачава епилошки тон уносећи у њега и један парадоксалан призвук, неко магновено привиђење, фантазму ускрснућа пруге и захукталог воза на њој: ”Све ми се чини да воз јури кроз поље усталасаног жита.”

Када у завршници романа, у низању кратких помена једној прузи и суморних порука о неизбежном нестајању и узалудности свега, искрсне и једна слика-успомена на лепоту и пуноћу постојања, као што је то неочекивана слика воза у житу, то је још једна поента у укупној наративној семантици Бели Марковићевог романа, неочекивани призвук, чији је смисао у парадоксалној нади да све дотле док оно што је некад постојало, па и оно у бескрајности хаоса нестало, попут негдашње лајковачке пруге, може, дакле, да на слици минулог времена искрсне и остави траг животности и лепоте, све дотле и није баш све сасвим узалудно. Ако нигде другде, макар ту, у митско-симболичкој и распршеној уметничкој пројекцији минулости постојања просијава понеки траг бар његове нестварне и утолико парадоксалне лепоте и пуноће.